

А Р А Б Е С К И

Наталія ЦИМБАЛORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4145-0898>

старша викладачка катедри сценічної мови

Харківського національного університету мистецтв
імені І. П. Котляревського

Майдан Конституції, 11/13, Харків, Україна, 61003

e-mail: natalia.tsymbal@num.kh.ua

УДК 792.03.022.82(477.54)"19/20"(09)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/prc.72-74.32-43>**"ХВИЛЬОВИЙ. ХАРКІВ. АРАБЕСКИ. ТЕАТР"***(Феномен виникнення Харківського театру-студії "Арабески")*

Статтю присвячено феномену виникнення та становлення Харківського театру-студії "Арабески" як одного з перших незалежних українських театрів у пострадянському Харкові. На основі мемуарних свідчень безпосередньої учасниці подій, архівних матеріалів, епістолярних джерел, публікацій періодики 1990-х рр. і контексту культурного життя міста реконструюється процес формування театрального колективу, його естетичних орієнтирів та ціннісних засад. Особливу увагу зосереджено на ролі Харківського літературного музею як осередку українськості та альтернативного культурного простору, в межах якого відбулося народження театру, а також на символічному й програмному впливі постаті Миколи Хвильового та його ідеї "психологічної Європи". Простежено шлях театру від перших експериментальних показів у музейних експозиціях і нетрадиційних просторах до участі у всеукраїнських та міжнародних мистецьких проєктах і гастрольних турів. У статті окреслено внесок Світлани Олешко як режисерки, ідейної лідерки та культурної менеджерки, що сформувала унікальну естетику "Арабесок", поєднавши пластичний театр, роботу з українською класичною та модерною літературою і соціально ангажовані практики. Наголошено на значенні театру "Арабески" для формування незалежного театрального руху в Україні, розвитку альтернативних моделей мистецького існування та деколонізаційного переосмислення українського культурного простору кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: незалежний український театр; театр-студія "Арабески"; Харківський літературний музей; Микола Хвильовий; культурне середовище 1990-х років; театральні практики пострадянського періоду.

Постановка наукової проблеми. Попри значний внесок у формування незалежного українського театрального руху кінця ХХ – поч. ХХІ ст., феномен виникнення та раннього становлення Харківського театру-студії "Арабески" досі не був предметом цілісного наукового осмислення. Відсутність систематизованих досліджень, обмежена кіль-

кість архівних матеріалів і розпорошеність мемуарних свідчень ускладнюють реконструкцію контексту, в якому постала ця театральна ініціатива. Наукової уваги потребує з'ясування ролі Харківського літературного музею, постаті Миколи Хвильового та неформального культурного середовища 1990-х рр. у процесі формування естетики, ідеології та практик театру "Арабески".

Актуальність дослідження зумовлена потребою осмислення витоків незалежного українського театру в пострадянському культурному просторі та переосмислення локальних мистецьких ініціатив як чинників деколонізаційних процесів. Досвід театру-студії "Арабески" є показовим для розуміння альтернативних моделей театрального існування, взаємодії літератури, пам'яті й сценічної практики в Україні кінця ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика діяльності Харківського театру-студії "Арабески" фрагментарно висвітлювалася переважно в публікаціях періодичної преси 1990-х рр., зокрема в рецензіях та інформаційних матеріалах видань "Свобода", "Смолоскип", "Шлях перемоги", де зафіксовано окремі вистави, гастрольні поїздки та реакцію критики. Значну джерельну цінність мають журналістські тексти Андрія Кокотюхи, що документують участь театру в культурних подіях України та за кордоном, однак не ставлять за мету цілісний історико-театрознавчий аналіз явища. Важливим контекстуальним джерелом є епістолярна спадщина Оксани Забужко та Юрія Шевельова, яка дозволяє реконструювати сприйняття харківського мистецького середовища 1990-х рр. і місце в ньому молодіжного театру. Окремі рецензії (А. Ладанівський, Є. Шимчук) фіксують художні особливості конкретних постанов, не виходячи за межі подієвого аналізу. Узагальнюючих наукових праць, присвячених феномену виникнення театру "Арабески", його інституційній історії та естетичним засадам, дотепер не створено. Таким чином, стаття заповнює наявну лакуну, поєднуючи мемуарне свідчення з аналізом джерел та вводячи до наукового обігу маловідомі факти й матеріали.

◀ Зображення з логотипу театру “Арабески”.
Авторка – Тая Борзунова, 3Z Studio.

Мета статті реконструювати обставини виникнення Харківського театру-студії “Арабески”, простеживши роль Харківського літературного музею, постаті Миколи Хвильового та неформального культурного середовища початку 1990-х рр. у формуванні незалежного українського театру в Харкові.

Виклад основного матеріалу.

Театр-студія “Арабески” – перший незалежний український театр у Харкові – не часто тішив публіку своїми виставами. Основна причина – брак фінансування і відсутність власного приміщення. Та все ж протягом 31-го року існування “Арабески” неодноразово були першими в багатьох аспектах культурного життя не лише міста, а й України, тож можна впевнено сказати, що колектив доклав своїх зусиль до творення сучасного українського театру. Кожен проєкт, чи вистава, чи фестиваль, що їх здійснювали “Арабески”, заслуговують на окреме дослідження. Та спершу зупинімось на феномені виникнення цього театру-студії у далеких вже 1990-х роках.

13 грудня 1993 року на відкритті виставки Харківського літературного музею, присвяченої 100-річчю від дня народження Миколи Хвильового, просто посеред експозиції було показано виставу за творами письменника “Шлях до загірної комуні”. Сценарій написала студентка російського філфаку Харківського державного університету ім. В. Н. Каразіна Світлана Олешко¹, вона ж допомагала і створювати згадану виставку. Акторами були троє студентів Харківського державного інституту мистецтв ім. І. П. Котляревського Олександр Трухманов, Дмитро Туркевич, Наталія Цимбал, а також Кирило Бін (на той час студент Київського інституту театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого). За спогадами директорки Харківського літературного музею Тетяни Пилипчук², сталося це після того, як студентки каразинського університету Світлана Олешко і сама Тетяна, тоді ще Овчиннікова, цілком випадково потрапили

Олександр Трухманов та Наталія Цимбал у виставі “Шлях до загірної комуні” за М. Хвильовим. У приміщенні експозиційної зали Харківського ЛітМузею, 13.05.1993.

до Літературного музею, про існування якого навіть не здогадувалися. Дядько Світлани Олешко (їх у неї було багато) почув по радіо інформацію від Харківського літмузею про Ігоря Качуровського³, з яким вони разом вчилися, й попросив її довідатись у музеї його адресу. Йдучи до музею, Світлана взяла з собою подругу (Тетяну), попередивши її, що цей заклад – не зовсім класичний музей, а точніше, зовсім не схожий на музей (у традиційному розумінні). Дівчат зустріла

¹ Світлана Олешко (1973, Харків – 2024, Варшава) – українська режисерка; засновниця, директорка і режисерка театру-студії “Арабески” в Харкові. Перший чоловік – Сергій Жадан, другий – Місько Барбара (український музикант, екс-вокаліст гурту “Мертвий півень”, актор театру “Арабески”). Померла після важкої хвороби 19 грудня 2024 р. у Варшаві, похована 22 березня 2025 р. у Харкові на міському цвинтарі № 2 поруч з М. Барбарою, який раптово помер 11 жовтня 2021 р.

² Тетяна Пилипчук (1972 р. н.) – українська філологиня, літературознавиця, музейниця, культурна менеджерка та волонтерка, директорка Харківського літературного музею (з січня 2022 р.).

³ Ігор Качуровський (1918–2013) – український письменник, перекладач, літературознавець.

співробітниця музею Ольга Різниченко⁴, яка одразу стала захопливо розповідати про літературу 1920-х років, про Хвильового, про те, що вони готують виставку до його 100-річчя, а наприкінці попросила знайти певний матеріал до виставки в науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка. Пізніше Ольга Іванівна познайомила дівчат із середовищем молоді, яка “вешталась” у “Просвіті”⁵ та в ЛітМузеї, а отже, і з літературним угрупованням “Червона Фіра”⁶. Те середовище нонконформістів “випадало” з радянського способу мислення, в ньому, за словами Тетяни, легко дихалось, тож не дивно, що молоді дівчата знайшли багато спільних тем та інтересів і після університетських лекцій із задоволенням бігли до музею. За словами Т. Пилипчук, вони й не помітили, як долучилися до підготовки виставки і стали її співкураторками. Світлана Олешко на той час уже захоплювалася театром (під впливом іншого свого дядька – режисера), тому не дивно, що в неї та її друзів-театралів виникла ідея створити щось нестандартне на відкритті – власне, виставу за творами Миколи Хвильового. Вона написала сценарій, зібрала групу акторів і між навчанням в університеті та роботою над виставкою дивилася репетиції, щось там корегуючи. Так з’явилася вистава “Шлях до загірної комуни”, яку й показали в експозиції на офіційному відкритті виставки 13 грудня 1993 року.

Хоча та вистава не була, мабуть, шедевром, але вона чомусь вразила поважних гостей – представників української діаспори: Осипа Зінкевича⁷, Мирослава Шкандрія⁸ і Марту Гарасовську⁹. Актори грали щиро, але, правду кажучи, до кінця не розуміли всієї глибини матеріялу, за який взялися з відвагою, притаманною лише молодості. Для мене ім’я Миколи Хвильового теж було тоді відкриттям, як і відкриттям став цілий пласт української літератури 1920–30-х років, про який розповідала виставка Харківського літмузею (забігаючи наперед, скажу, що саме цей період став

⁴ Ольга Бондар-Різниченко – громадська діячка, літературознавця, провідна фахівчиня Харківського ЛітМузею.

⁵ Харківське українське товариство “Просвіта” ім. Г. Квітки-Основ’яненка – громадська організація, заснована 10 червня 1917 р. у м. Харкові. Вчергове відродилося на початку 1989 р.

⁶ “Червона Фіра” – літературна корпорація харківських поетів Сергія Жадана, Ростислава Мельника та Ігоря Пилипчука, створена 1991 р. Пізніше двоє з цих поетів стали чоловіками С. Олешко та Т. Овчиннікової.

⁷ Осип Зінкевич (1925–2017, США) – український літературознавець, видавець, голова правління українського незалежного видавництва “Смолоскуп” ім. В. Симоненка.

⁸ Мирослав Шкандорій (1950 р. н., Велика Британія) – канадський літературознавець і мистецтвознавець українського походження. Професор, голова департаменту германістики й славістики Манітобського університету (Вінніпег, Канада).

⁹ Марта Гарасовська – журналістка, працівниця Української редакції Радіо Свобода в Мюнхені.

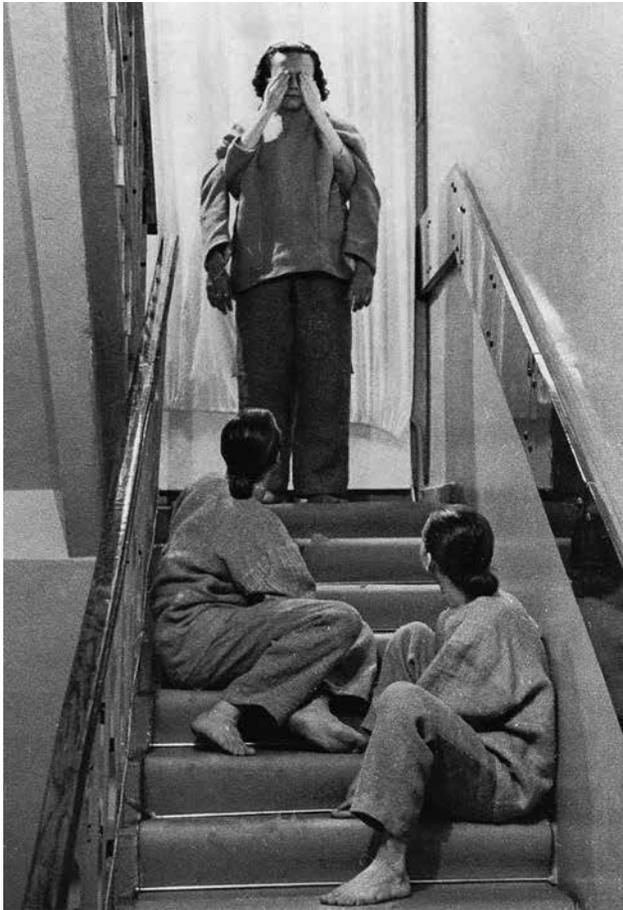
територією моїх досліджень протягом більше ніж 20-ти наступних років праці в цьому Музеї науковою співробітницею). Пригадую, як до мене в інституті підійшов мій однокурсник Сашко (О. Трухманов) із запитанням, чи не хотіла б я взяти участь у створенні вистави, на що я одразу ж погодилася, мене навіть не зупинив той факт, що ця акція була абсолютно безкоштовною. Ми були молодими, “голодними” до роботи та й взагалі голодними, зважаючи на економічно важкий час для всіх, а особливо для студентів, але мріяли про велике мистецтво і хапалися за будь-який шанс. Пам’ятаю, потрапивши вперше до музею (на репетицію), я побачила купу різних поживклих книг, журналів, газет, листів, фотокарток, які лежали просто на підлозі в кімнатах на другому поверсі. Ми тоді увияти не могли, наскільки цінними є всі ці речі. Ми ж дослівно торкались історії, вдихали і надихалися нею – можливо, саме це вплинуло на нашу долю і подальше творче формування.

П’ятеро молодих людей (четверо акторів і сценаристка-“режисерка”) вперше після розвалу радянського союзу в незалежній Україні у зрусіфікованому Харкові виголошували тексти репресованого письменника Миколи Хвильового в театрі. Вперше щось подібне діялося не на традиційній театральній сцені з кулісами та завісою, а посеред музейної експозиції з раритетними експонатами й автографами українських мистців Розстріляного Відродження. Отже, час, місце та обставини сприяли появі нового сучасного українського театру в Харкові.

Лідер та ідеолог культурної політики України 1920-х років Микола Хвильовий вплинув на культурне життя Харкова початку 1990-х. Харківський літературний музей був осередком українськості тогочасного Харкова, майданчиком, де вголос почали говорити про знищених радянською системою українських діячів культури початку ХХ століття, місцем, що вабило як мистців-нонконформістів, так і найрізноманітнішу проукраїнську талановиту молодь, позбавлену “совковості”. Власне, не дивно, що саме Харківський літмузей на початку 1990-х рр. “пригрів” у себе тоді ще студента педуніверситету, молодого поета-початківця Сергія Жадана¹⁰, а також фізично і юридично “дав життя” майбутньому театру “Арабески” (адреса музею: Харків, вул. Багалия, 6 – є також юридичною адресою театру).

Закордонні гості – люди, які у той час, коли будь-яка ідея українства була під забороною, вивчали та пропагували українську культуру і літературу за кор-

¹⁰ Сергій Жадан (1974 р. н., Старобільськ Луганської обл.) – український поет, письменник, перекладач, громадський діяч, фронтмен гурту “Жадан і Собаки”. Живе у Харкові. З березня 2024 року військовослужбовець бригади “Хартія” Національної гвардії України.

1-й ряд зліва направо – Дмитро Туркевич, Михайло Озеров;
2-й ряд – Вадим Коробка, за його спиною – Наталія Цимбал.

доном, приїхавши до незалежної України і побачивши, як усе нарешті почало відроджуватися, були щиро здивовані, зустрівши у Харкові вільну, креативну, не “радянську”, а проукраїнську молодь. На думку Тетяни Пилипчук, саме бурхливе культурно-мистецьке життя молоді навколо Харківського літмузею на початку 1990-х рр. вплинуло на Осипа Зінкевича і спонукало створити “Літературний конкурс видавництва “Смолоскип”¹¹, а також щорічний семінар творчої молоді в Ірпені¹². Саме О. Зінкевич підійшов після

¹¹ Літературний конкурс видавництва “Смолоскип”, заснований у травні 1994 року, – щорічна подія для молодих українських літераторів та науковців. Першим лавреатом першої премії став Сергій Жадан зі збіркою “Цитатник” (1995).

¹² Семінар творчої молоді відбувається від 1995 року в Ірпені, за ініціативи та під патронатом видавництва “Смолоскип”. Протягом історії Семінару в його роботі взяли участь відомі сьогодні українські політики, журналісти, культурменеджери та письменники: Софія Андрухович, Анатолій Дністровий, Олесь Доній, Сергій Жадан, Світлана Пиркало, Тарас Прохасько, Віталій Чепинога, Сергій Руденко, Мар’яна Савка та багато інших.

Сцени з вистави “Байки Харківські” за Г. Сковородою.
Режисерка – Світлана Олешко.
На сходах Харківського ЛітМузею, квітень 1995 р.

Стоять зліва направо: Вадим Коробка, Наталія Цимбал,
Дмитро Туркевич. Сидить по центру – Михайло Озеров.

вистави “Шлях до загірної комуни” до режисерки та акторів і, висловивши своє неймовірне захоплення побаченим, вручив кожному з них по \$5 на знак вдячності та підтримки. Хочу зауважити, що 1993 року \$5 були величезними грошима, яких голодний український студент ніколи не бачив і навіть не мріяв отримати. Це був наш перший професійний гонорар, а головне – неабияка підтримка нашої творчості: в нас повірили, нам сказали, що ми робимо щось вартісне, що ми на правильному шляху. Фактично Осип Зінкевич, не будучи театралом, дав нам квиток у професію

Прем'єра вистави "Арабески" за творами М. Хвильового, В. Симоненка, Г. Сковороди. Режисерка – Світлана Олешко. Нью-Йорк, 02.03.1996.
Світлина вгорі, зліва направо: Михайло Озеров, Наталія Цимбал, Вадим Коробка, Дмитро Туркевич.

Зліва направо: Дмитро Туркевич, Наталія Цимбал, Михайло Озеров.

і наштовхнув на ідею *стати театром*. Саме завдяки йому пізніше виникла ще одна вистава – "Кращого сонця ніде нема" (за творами Василя Симоненка). Як згадувала сама Світлана, за деякий час, після вдалого виступу на відкритті виставки Миколи Хвильового, Осип Зінкевич зателефонував їй і запитав, чи не погодиться вона поставити виставу за творами Василя Симоненка для показу на врученні премій першого конкурсу видавництва "Смолоскип" у Києві. Вона, звісно, погодилась, хоча не відразу зрозуміла, що В. Симоненко не такий "драматургічний", як Хвильовий, і що "ліричного" Симоненка важко вкласти в драматичну канву вистави. Саме тому Світлана використала в сценарії не лише твори письменника, а й фрагменти з листування Євгена Сверстюка¹³ та поезію Івана Світличного¹⁴. Окрім написання сценарію, Світлана Олешко повноцінно виступила вже і як

режисерка вистави, залучивши так само чотирьох акторів (ця кількість акторів зберігалась аж до початку 2000-х років): Наталію Цимбал, Дмитра Туркевича, Олександра Трухманова та Михайла Озерова. Репетиції відбувалися часом на театральному факультеті Інституту мистецтв¹⁵, студентами якого були актори, а часом у приміщенні Літературного музею, де вже офіційно працювали на пів ставки студентки Світлана Олешко і Тетяна Овчиннікова (Пилипчук)¹⁶. Згадуючи показ цієї вистави в Києві під час вручення премій, можу сказати, що й актори, і режисерка дуже хвилювалися: по-перше, сама подія відбувалась на сцені Будинку вчителя (історична будівля, де працювала Українська Центральна Рада); по-друге, в залі були присутніми сучасники Василя Симоненка, люди-"легенди" – Ліна Костенко, Євген Сверстюк,

¹³ Євген Сверстюк (1927–2014) – український літературний критик, есеїст, активний учасник національно-демократичного руху, один з його інтелектуальних лідерів, поет, політв'язень радянського режиму.

¹⁴ Іван Світличний (1929–1992) – український літературознавець, мовознавець, літературний критик, поет, перекладач, дисидент, діяч українського руху опору 1960–70-х років.

¹⁵ Харківський національний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського (у 1994 році ще був Інститутом мистецтв). Театральний факультет розташований за адресою: Харків, вул. Чернишевська, 79.

¹⁶ Тетяна Пилипчук пізніше стала однією зі співзасновниць майбутнього театру "Арабески" і його першою директоркою-менеджеркою.

Театр “Арабески” в Нью-Йорку під час турне творчої молоді України по США та Канаді, березень 1996 р. Зліва направо: Дмитро Туркевич, Світлана Олешко, Михайло Озеров, Наталія Цимбал, Вадим Коробка.

Театр “Арабески” (зліва направо: Дмитро Туркевич, Наталія Цимбал, Михайло Озеров, Світлана Олешко) та Сергій Жадан (по центру на передньому плані) біля Ніагарського водоспаду під час турне творчої молоді України по США та Канаді, березень 1996 р.

Микола Жулинський¹⁷, вже згаданий вище Ігор Качуровський і багато інших поважних гостей. Андрій Кокотюха¹⁸ свідчить, що вистава справила на глядачів враження: “Камерна атмосфера, чорно-білі тони, вдало підібрані цитати дали змогу всім глядачам новими очима подивитися на постать поета і відкрити для себе, що він не той співець ліричних почуттів, яким його всі звикли бачити, а людина трагічної долі, чий світогляд ніяк не вписувався в офіційну ідеологію [...]. Молоді актори заслужили на оплески, якими їх нагороджували” (Кокотюха, 1994, с. 2–3). Та все ж творці вистави мали інакші відчуття, вони сподівалися, що дійство буде більш вдалим. Страшенно засмучені, ми згортали декорації і не мали жодного бажання йти на фуршет, організований видавництвом для лавреатів та учасників події. То був єдиний показ вистави. Оскільки ми тоді ступали лише перші кроки в професії і були нікому не відомим, безіменним театральним колективом, то і рецензій фактично ніхто не написав. Навіть фотографій ніхто не зробив, тому уявити, як виглядало те сценічне дійство, можна лише з єдиної газетної статті, що зберігається в моєму особистому архіві. В заголовку публікації фігурує назва “театр-студія «Перехрестя»” (авторка рецензії

просила тоді дати назву театру для рецензії, а її реально не було, тож ми запропонували перше-ліпше слово “перехрестя” – перехрестя жанрів, форм тощо): “Вистава «Кращого сонця ніде нема» конструктивна, побудована на ритміці чорного і білого кольорів. Переважав, зрештою, чорний. Глядач має нагоду зосередитися на плястиці рухів акторів та силуетному рисунку сцен, які, подібно до рядків поезії, «прочитуються» просто і красиво. Увесь реквізит – це дві дерев’яні лави, конопляний шнур, що творить замкнений простір, в якому відбувається дія і пливе життя Поета; а простір – це все навколо [...]. Уміло спроектований реальний простір визначив місце дії і напрям руху акторів. Така конструкція спектаклю дала змогу зосередити максимум уваги глядача на оповідальності, що впливала з інтерпретації тексту” (Шимчук, 1994, с. 8).

Після нединамічної, на нашу думку, та ліричної вистави за Симоненковими творами С. Олешко вирішила створити щось не на замовлення і геть протилежне. Таким чином виникла вистава “Байки

¹⁷ Микола Жулинський (1940 р. н.) – літературознавець і політик. Директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Під час описуваних тут подій (відбувалися у травні 1994 р.) займав посаду віцепрем’єр-міністра України з питань гуманітарної політики.

¹⁸ Андрій Кокотюха (1970 р. н.) – письменник, один із лавреатів першого конкурсу видавництва “Смолоскип” (1994) із повістю “Шлюбні ігрища жаб”. Разом із театром “Арабески” був у складі групи творчої молоді, для якої О. Зінкевич організував турне по США та Канаді 1996 р.

Група творчої молоді України в гостях у Осипа Зінкевича в Балтиморі (США) під час турне по США та Канаді, 27.03.1996. Зліва направо: Дмитро Туркевич, Максим Розумний, Осип Зінкевич, пан Богдан, Наталія Цимбал, Сергій Жадан, Світлана Олешко, Вадим Коробка, Олесь Доній, Михайло Озеров, (присів по центру) Андрій Кокотюха.

Харківські” (за Г. Сковородою), і збудована вона була за принципом дитячих ігор (у нашому дитинстві не було гаджетів й ігри були рухливими). На той момент більшість з акторів групи вже закінчили своє навчання в інституті, і тому нам не дозволили влаштувати репетиції у приміщенні театрального факультету. Єдиним, хто прихистив молодих мистців, знову ж таки став Літературний музей: саме на сходах Літмузею і були створені “Байки...”, бо іншого місця в невеликій будівлі не знайшлося. Від цієї вистави в пам’яті залишились відчуття легкості і дитячої безпосередності: ми згадували ігри дитинства, адаптовували їх на тексти байок Сковороди, пристосовувались до нетрадиційного сценічного простору, по якому час до часу ходили працівники музею (це були єдині сходи, що з’єднували два поверхи музею), і отримували задоволення від процесу творення. “Спонсорами” вистави стали батьки С. Олешко: ми розпороли мішки з-під картоплі з гаража Світланиного тата, випрали їх і на старій електричній швацькій машинці Світланиної мами я пошила наші перші театральні костюми. Забігаючи наперед, скажу, що в тих самих костюмах ми грали й виставу “Арабески”: мішко-

вина була кусючою, костюми стояли на нас дибки, працювати в них було некомфортно, але ми не мали грошей, аби купити тканину й пошити нові костюми; у мене єдиною була нова сукня з м’якої, приємної на дотик тканини – Світлана, мабуть, попросила гроші у батьків, дала мені й сказала, щоб я таки пошила собі нову сукню – вона завжди дбала про своїх акторів і робила максимально все, аби ми почувалися добре.

У підручниках не було написано, як ставити вистави на сходах діючої установи чи в експозиціях музею; нас не вчили творити мистецтво без жодної фінансової чи матеріальної підтримки, бути незалежними від системи. Зате ми були вільними у своїх пошуках, над нами не тяжіли рамки “як треба” і, як казала пізніше Світлана Олешко, ми освоювали радше те, “як не треба” творити театр. Власне цією легкістю й безпосередністю, нетрадиційністю інтерпретації філософських текстів Сковороди ми й підкорили Оксану Забужко¹⁹, присутню на нашій прем’єрі у квітні 1995 р. Подія відбувалася у межах

¹⁹ Оксана Забужко (1960 р. н.) – українська письменниця, літературознавиця, поетка, есеїстка, публіцистка.

всеукраїнського загальнокультурного заходу “Слобожанський Великдень”, проведеного Українською всевітньою координаційною радою на Харківщині. Зайшовши, а точніше залетівши після вистави до акторів у “гримерку” (кімнату одного з музейних відділів на другому поверсі), Оксана Стефанівна палко промовила: “Звідки ви такі талановиті в Харкові взялися?” (текст, можливо, не дослівний, але суть збережена). У своєму листі від 9 серпня 1995 року до Юрія Шевельова²⁰ О. Забужко написала: “Боюсь, під час нашої зустрічі я не встигла вилити на Вас усі припасені «неумеренные восторги» з приводу своєї весняної поїздки до Харкова – тобто сама поїздка була жахлива, ціла імпреза, так званий «Слобожанський Великдень» – тоска несусвітненна, але тамтешній Музей літератури, довкола якого гуртується, завдяки невсипущому ентузіязмові директриси, весь харківський молодняк – «юноши бледные со взором горящим», поетенята, малярі, безпритульний студентський театр, проваджений суворою дівчинкою-режисером, яку просто розцілювати хотілося, таке воно чисте й натхненне, аж світиться, – то справді несамовито! Я припускаю, що Ви мусили з деким із них зустрічатися на минулому «Березолі», – фантастичні діти, і де вони такі в тому нещасливому Харкові понаростали – просто містика якась! Не маючи ні копійки, натурально й непідробно непритомніючи з голоду, підготували нову виставу, яку грають на сходах, – власну композицію за Сковородою й Тичиною, і це було, слово чести, прекрасно – ку-уди там нашим «дорослим» театрам!” (Забужко & Шевельов, 2011, с. 72–73). Зауважу, що на першому українському міжнародному театральному фестивалі “Березіль’93”, який відбувався у Харкові 31.03–10.04.1993 року і про який згадує О. Забужко, ми не могли зустрітись з Шевельовим, ми були “жовторотими” студентами, що пробиралися на фестивалі покази різними чесними і не чесними шляхами, аби жадібно всотувати в себе різноманіття жанрів і художніх прийомів театрів з усього світу. Світлана Олешко до кінця свого життя підтримувала дружні стосунки з письменницею, і Оксана Стефанівна бачила ще не одну її виставу.

2 червня 1995 р. видавництво “Смолоскип” вручало тепер уже щорічні нагороди творчій молоді України – серед лавреатів була Харківська молодіжна театральна група: Світлана Олешко – “за створення Харківського драматичного гуртка й підготування

Театр “Арабески” після прем’єри вистави “Арабески” з Юрієм Шевельовим в Українському народному домі в Нью-Йорку, 02.03.1996. Зліва направо: Наталія Цимбал, Вадим Коробка, Світлана Олешко, Юрій Шевельов, Дмитро Туркевич, Михайло Озеров.

оригінальних вистав за творами М. Хвильового, В. Симоненка та Г. Сковороди”; актори Наталія Цимбал, Дмитро Туркевич, Михайло Озеров, Вадим Коробка, Олександр Трухманов – “за оригінальне виконання ролей у виставах Харківського драматичного гуртка за творами М. Хвильового, В. Симоненка та Г. Сковороди” (Миколаєнко, 2018). А за рік Осип Зінкевич вирішив показати творчу молодь України за океаном. Шестеро з дев’яти осіб, кого вибрав Зінкевич, були з Харкова: Світлана Олешко зі своїми чотирма акторами – Н. Цимбал, В. Коробкою, Д. Туркевичем і М. Озеровим, та поет С. Жадан.

Так сталося, що готуючи турне творчої молоді України у США та Канаді 1996 року, саме Осип Зінкевич дав театрові назву – “Арабески”. Світлана репетирувала тоді нову виставу для турне, об’єднавши в цілість три попередні постанови: “Шлях до загірної комуні” (за М. Хвильовим), “Кращого сонця ніде нема” (за В. Симоненком) і “Байки Харківські” (за Г. Сковородою). Назви нова робота ще не мала, безіменним був і сам театральний колектив. Пан Осип раз по раз телефонував і вимагав дати назви вистави і театру, бо без того неможливо було організувати промоцію турне. Світлана щоразу обіцяла сказати назви пізніше, та насправді у нас просто не вистачало ні часу, ні фантазії на вигадування назв. Час минав, затягувати з цими формальностями далі не було як,

²⁰ Юрій Шевельов (1908, Харків – 2002, Нью-Йорк) – український славіст-мовознавець, історик української літератури, літературний і театральний критик.

Театр "Арабески" в Мюнхені з Мартою Гарасовською під час свого турне по Європі в листопаді-грудні 1998 року. Зліва направо: 1-й ряд – Михайло Озеров, Руслан Никоненко, Вадим Коробка; 2-й ряд – тренерка з вокалу Наталія Руденко (Таран), Наталія Цимбал, Світлана Олешко; 3-й ряд – Марта Гарасовська, директорка-менеджерка Тетяна Пилипчук; 4-й ряд – Дмитро Туркевич.

тож одного дня О. Зінкевич подзвонив і, вкотре не отримавши жодних пропозицій від нас, поставив перед фактом: "Будете «Арабесками», як у Хвильового!" (новела Миколи Хвильового "Арабески" була його улюбленою, він вивчив її напам'ять, сидючи у німецькій в'язниці 1948 р.). Виставу за творами Хвильового, Симоненка, Сквороди було названо аналогічно – "Арабески". Прем'єра відбулася 2 березня 1996 р. у Нью-Йорку (США). Так з'явився Харківський театр-студія "Арабески", який справедливо вважає своїм "хрещеним батьком" Осипа Зінкевича. Пам'ятаю, після однієї з вистав під час американського турне до нас підійшов обурений чоловік і сказав, що "нинішня українська молодь не може ходити босоніж!" Ми були бідним театром і на той час могли грати лише босоніж. Та вже до наступної вистави "Енеїда" ми отримали "справжні" костюми і взуття.

Саме під час цього турне Світлана Олешко познайомилася з Юрієм Шевельовим. Цим знайомством вона пишалася все життя. Знаний харківець, інтелектуал Юрій Шерех (Шевельов) бачив ще вистави Леся Курбаса в "Березолі" й описав враження від них у своїх спогадах. На нашу виставу в Нью-Йорку він прийшов на запрошення О. Зінкевича, а ді-

знався про С. Олешко та її театр раніше від О. Забужко з листа, про який уже згадувалося вище. Світлана дуже цінувала знайомство з Ю. Шевельовим – одного разу на офіційній сторінці театру "Арабески" у фейсбуці вона написала великий пост про нього. Ось що вона згадує про нашу першу зустріч з ним: "Професор Шевельов любив театр, мабуть, йому було справді цікаво побачити юних харків'ян. А ми дуже переймалися творенням «свого» театру. Думаю, що людям подобалися набагато більше ми самі – захоплені дітлахи, – ніж наша вистава. Тодішні «Арабески» були еклектичні, невмілі, але дуже старалися. Професор підійшов до нас після вистави і запитав: «Хто вас цього навчив?». Я розгублено щось белькотіла про книжки, про

театр Курбаса. Він зупинив мене: «Ви не зрозуміли. Хто вас цього навчив?». Тільки зараз я розумію, що Юрій Володимирович хотів почути імена живих учителів, але їх не було. Наше покоління вчилася за принципом «як не треба», у нас під рукою були лише приклади такого театру, який ми точно не хочемо наслідувати. Я просто не розуміла запитання професора Шевельова і не знала, що сказати. Ми трактували його по-дитячому – як людину, яка бачила вистави Курбаса, і його думка була страшенно важливою для нас. Професор подарував тоді мені книжку з автографом та підтекстом, який я зрозуміла значно пізніше. Автограф був таким: «Світлані Олешко для дороги до зірок», а підтекстом була сама книжка: видання 1964 року «Не для дітей». Але ми таки були ще дітьми. Ми фотографувалися разом. Професор на фото посміхається. Я хочу вірити в те, що йому було добре того вечора" (Teatr "Arabeski" / Театр "Арабески", 2013, 8 квітня).

Отже, своєю появою театр "Арабески" завдячує Харківському літературному музеєві та Миколі Хвильовому. Орієнтир Хвильового "Геть від Москви!" у бік "психологічної Європи" без варіантів визначив, яким бути театрові – українським і незалежним.

Після тих заокеанських гастролей "Арабески" повернулися справжнім театром – і не тому, що отримали назву. Світлана ставила вистави і розвивалася як режисерка, створювала різноманітні культурно-мистецькі проекти, театр брав участь у всеукраїнських та міжнародних фестивалях. Наші вистави бачили майже в усіх обласних центрах України та в багатьох країнах Європи, ми двічі (1996, 2000) проїхали з га-

строями містами східної частини США, побували в канадському Торонто. Але, пам'ятаючи настанову Хвильового, ніколи не бували за східним кордоном, на території країни-агресорки.

Не маючи власного приміщення і жодної фінансової підтримки від місцевої влади, театр намагався вижити в суворі 1990-ті, і ті спроби привели до пошуків міжнародних фондів, які видавали гранти на культурні проєкти – нове і незнайоме явище для мистецьких об'єднань того періоду. «Арабески» фактично першими почали створювати в Харкові соціально-мистецькі проєкти, бо просто на театральну виставу жоден фонд грошей не давав – вони вимагали соціальної складової у культурному проєкті. Для роботи з фондами довелося офіційно зареєструвати театр як громадську організацію – «Театр-студія «Арабески»» (1998), директором, а точніше головою правління стала Світлана Олешко, а однією із членкинь правління і менеджеркою – Тетяна Пилипчук. За тих часів статус «громадська організація» для творчого об'єднання не був розповсюджений, але саме таку форму реєстрації запропонували нам юристи фірми «Альтаір», до яких ми звернулись і які з часом стали нашими друзями, постійно підтримуючи з будь-яких юридичних чи бухгалтерських питань. Фактично «Арабески» – одна з перших мистецьких організацій, що зареєструвала ГО на Харківщині та займалася творчою діяльністю у правовому полі без Міністерства культури.

Отже, Світлана генерувала ідеї, разом з Тетяною Пилипчук вони вчилися писати та заповнювати заявки на конкурси різних фондів, вчилися «опанувати» кошти в разі отримання гранту. У 1990-х по-

Сцена з вистави «Сині етюди» за М. Хвильовим. Режисерка – Наталія Цимбал, Харків, 17.12.2023. Зліва направо: Євгенія Попова, Микита Дендера, Ярослава Казанцева.

няття «культурного менеджменту» на наших теренах не існувало, жоден інститут чи університет не готував «культурних менеджерів», тому доводилося займатися самоосвітою: С. Олешко вчилася сама і, шукаючи менеджерів для свого театру, вчила інших. Таким чином вона виховала не одну культурну менеджерку. Ці люди згодом розбіглися по інших командах, стали працювати над іншими проєктами.

Очевидно, що впродовж 31 року свого існування «Арабески» трансформувалися – мінялись актори, менеджери, вистави, але залишалася своя арабесківська естетика, свій стиль: високотехнічні, пластичні актори, прекрасна музика (від народних пісень до джазу), часом авангардні костюми та нестандартні декорації, відеопроєкції, максимальне опанування простору і, звісно, теми і прийоми їх художнього втілення. Зі зрілістю колективу глибшала тематика і проблематика вистав чи проєктів. І якщо на початку театр працював з текстами заборонених українських письменників М. Хвильового чи В. Симоненка, або класиків Г. Сковороди чи І. Котляревського, то пізніше бралися за тексти сучасних авторів – О. Ірванця чи С. Жадана, які сильно перегукувалися з проблемами сьогодення. Але згодом театр почав звертатись у своїх поставах до складних періодів з історії України (Голодомор 1932–33 рр., Волинська трагедія, Чорнобиль...).

Висновки. “Арабески” ніколи не були репертуарним театром і ніколи не мали власного приміщення, тому глядачам непросто було побачити вистави театру в Харкові. За весь час свого існування театр змінив чимало місць базування – мабуть, власників приміщень з часом починали бентежити орендарі, які вносили хвилювання (знову відсилка до Хвильового) у їхнє розмірене життя: постійно якісь акції, натовпи людей, журналістів, іноземців, робота вечорами (бо вдень усі працювали деінде) без вихідних і свят. З останнього приміщення на Харківській набережній, де “Арабески” мешкали понад 10 років, нас вигнали навесні 2021 року під час пандемії коронавірусу, незадовго до подій, які кардинально вплинули і на театр, і на наше життя загалом. У жовтні 2021 року несподівано від інфаркту помер Михайло Барбара²¹, який був не лише провідним актором театру від 2001 року, а й композитором, перекладачем, творчим натхненником для Світлани Олешко. Стало очевидно, що театр не скоро оговтається після такої втрати, а 24 лютого 2022 року життя Арабески-реорле (вислів С. Олешко), як і всіх українців, узагалі перевернулося: хтось пішов захищати країну, хтось почав волонтерити, хтось виїхав до інших регіонів України чи за кордон – нас розкидало по усіх світах. Світлана Олешко майже одразу виїхала з родиною до Польщі. Анджей Северин²² люб’язно запропонував Світлані прихисток і роботу режисерки у своєму театрі, де вона й працювала до останнього. У Варшаві Світлана важко захворіла, тривалий час боролася з хворобою. Цей світ забрав у неї все, що вона любила: Україну, Харків, коханого чоловіка, її театр, тож мотивації та сил боротися з підступною хворобою ставало все менше і зрештою хвороба взяла гору – 19 грудня 2024 року серце Світлани зупинилося. Мабуть, на цьому можна поставити фінальну крапку в історії Харківського театру-студії “Арабески”, бо це був передовсім театр Світлани Олешко. Чи буде далі? – радше ні. Але якщо виявиться, що так, то це буде вже інша історія...

P. S.: Протягом 2023 року Харківський літмузей (знову ж таки) проводив фестиваль “П’ятий Харків” (термін Юрія Шевельова) і в грудні в межах цього фестивалю відбувалися різні акції на честь 130-річчя від дня народження Миколи Хвильового (знову ж таки). Я не могла не відреагувати на цю дату і зробила виставу за творами Хвильового “Сині етюди”

²¹ Михайло (Місько) Барбара (1971, Львів – 2021, Харків) – український співак, музикант, перекладач, актор театру “Арабески” (2001–2021), колишній вокаліст рок-гурту “Мертвий Півень”. Другий чоловік Світлани Олешко.

²² Анджей Северин (1946 р. н.) – відомий польський театральний і кіноактор, директор Польського театру ім. Арнольда Шифмана у Варшаві. Мешкає у Варшаві. Давній друг Світлани і Міська.

зі своїми студентами. Спектакль символічно присвячено 130-річчю від дня народження М. Хвильового і 30-річчю від дня заснування театру “Арабески”. Припускаю, що вистава вийшла в стилі “Арабесок”, але іншою вона й не могла бути, бо я – теж “Арабески”.

Джерела і література:

1. Забужко, О., & Шевельов, Ю. (2011). *Вибране листування на тлі доби: 1992–2002*. Київ: Висока Поліція, Факт.
2. Кокотюха, А. (1994, 23 червня). *Нагороди творчій молоді України*. *Свобода*, 2–3.
3. Кокотюха, А. (1996, квітень). *Творча молодь України мандрує Америкою*. *Смолоскип, інформаційний бюлетень для творчої молоді України*, 4 (9), 2.
4. Кокотюха, А. (1999, лютий). *Театр “Арабески” в Європі*. *Смолоскип України, інформаційний бюлетень для творчої молоді*, 2 (43), 1–2.
5. Ладанівський, А. (1995). *Байки Харківські / рецензія*. *Українські проблеми, видання Конгресу Українських Націоналістів*, 2, 119.
6. Лозова, Т., Кокотюха, А., & Проценко, О. (Ред.). (1995, серпень). *Вручення нагород творчій молоді України*. *Смолоскип, інформаційний бюлетень для творчої молоді України*, 1, 2.
7. Миколаєнко, А. (2018). *Додаток М. Лауреати конкурсу видавництва “Смолоскип”*. “Смолоскип” (1967–2017): від Америки до України / Алла Миколаєнко. Київ: Смолоскип. http://www.smoloskyp.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/Pages-from-Mykolaenko_Laureaty.pdf
8. Миронюк, С. (1996, 16 березня). “Арабески” – спроба аналізу української душі. *Свобода, український щоденник*, 52, 4.
9. Руденко, С., Проценко, О., & Кокотюха, А. (Ред.). (1996, березень). *Заплановано турне творчій молоді України по Америці*. *Смолоскип, інформаційний бюлетень для творчої молоді України*, 3 (8), 1–2.
10. Шимчук, С. (1994, 19 листопада). *Харківський Молодіжний театр-студія “Перехрестя”*. *Шлях перемоги*, 47 (2119), 8.
11. *Teatr “Arabesky” / Театр “Арабески”*. (2013, 8 квітня). Світлана Олешко про Юрія Шевельова: “Мені пощастило. Доля подарувала мені чотири зустрічі з професором Шевельовим”. [Оновлення статусу]. Facebook. <https://www.facebook.com/share/p/14kioYfGVj/>

References

1. Zabuzhko O., Sheveliov Yu. *Vybrane lystuvannia na tli doby: 1992–2002*. Kyiv: Vysoka Polytisia; Fakt, 2011.
2. Kokotiukha A. *Nahorody tvorchii molodi Ukrainy // Svoboda*. 1994. 23 cherv. S. 2–3.
3. Kokotiukha A. *Teatr “Arabesky” v Yevropi // Smoloskyp Ukrainy: informatsiyni biuletyn dlia tvorchoi molodi*. 1999. № 2 (43). S. 1–2.

4. Kokotiukha A. *Tvorcha molod Ukrainy mandruie Amerykoiu // Smoloskyp: informatsiinyi biuleten dlia tvorchoi molodi Ukrainy*. 1996. № 4 (9). S. 2.
5. Ladanivskiyi A. *Baiky Kharkivski: retsenziia // Ukrainski problemy*. 1995. № 2. S. 119.
6. Lozova T., Kokotiukha A., Protsenko O. (red.). *Vručennia nahorod tvorchi molodi Ukrainy // Smoloskyp: informatsiinyi biuleten dlia tvorchoi molodi Ukrainy*. 1995. № 1. S. 2.
7. Mykolaenko A. *Laureaty konkursu vydavnytstva "Smoloskyp" // "Smoloskyp" (1967–2017): vid Ameryky do Ukrainy*. Kyiv: Smoloskyp, 2018. Dod. M. URL: http://www.smoloskyp.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/Pages-from-Mykolaenko_Laureaty.pdf (data zvernennia: za potreboiu).
8. Myroniuk S. "Arabesky" – *sproba analizu ukrainskoi dushi // Svoboda*. 1996. 16 berez. № 52. S. 4.
9. Rudenko S., Protsenko O., Kokotiukha A. (red.). *Zaplanovano turne tvorchoi molodi Ukrainy po Amerytsi // Smoloskyp: informatsiinyi biuleten dlia tvorchoi molodi Ukrainy*. 1996. № 3 (8). S. 1–2.
10. Shymchuk Ye. *Kharkivskiyi molodizhnyi teatr-studiia "Perekhrestia" // Shliakh peremohy*. 1994. 19 lystop. № 47 (2119). S. 8.
11. *Teatr "Arabesky"*. Svitlana Oleshko pro Yuriiia Shevelova: "Meni poshchastilo. Dolia podaruvala meni chotyry zustrichi z profesorom Sheveliovym" [Elektronnyi resurs]. Facebook. 8 kvit. 2013. URL: <https://www.facebook.com/share/p/14kioYfGVj/>

Nataliia TSYMBAL

*Senior Lecturer, The Stage Speech Department The I. P. Kotliarevskiyi
National University of Arts in Kharkiv,
Maidan Konstytutsii, 11/13, Kharkiv, Ukraine, 61003
e-mail: nataliia.tsymbal@num.kh.ua*

‘KHVYLOVYI. KHARKIV. ARABESQUES. THEATRE’ *(The Kharkiv theatre studio ‘Arabesky’ phenomenon of the creation)*

This article explores the emergence and formation of the Kharkiv theatre studio 'Arabesky' ('Arabesques'), one of the first independent Ukrainian theatres in post-Soviet Kharkiv. Drawing on the memoirs of a participant in the events, archival materials, epistolary sources and periodical publications from the 1990s, as well as the context of the city's cultural life, the article reconstructs the formation of the theatre troupe and its aesthetic principles and values. Particular attention is paid to the Kharkiv Literary Museum's role as a centre of Ukrainian identity and an alternative cultural space in which the theatre was born, and to the symbolic and programmatic influence of Mykola Khvylovyi and his concept of 'psychological Europe'. It traces the theatre's journey from its initial experimental performances at museum exhibitions and in non-traditional venues, to its involvement in nationwide and international art projects, and its touring activities. It outlines Svitlana Oleshko's contribution as director, ideological leader, and cultural manager, who shaped Arabesky's unique aesthetic by combining plastic theatre with Ukrainian classical and modern literature and socially engaged practices. It emphasises the importance of the Arabesky Theatre in shaping Ukraine's independent theatre movement, developing alternative artistic models, and decolonising Ukrainian cultural spaces in the late 20th and early 21st centuries.

Despite its significant contribution to the formation of the independent Ukrainian theatre movement of this period, the emergence and early development of the Arabesky Theatre Studio in Kharkiv has not yet been the subject of comprehensive scientific analysis. The lack of systematic research, limited archival materials and scattered memoirs make it difficult to reconstruct the context in which this theatre emerged.

Scientific attention is needed to clarify the role of the Kharkiv Literary Museum, the figure of Mykola Khvylovyi, and the informal cultural environment of the 1990s in the process of forming the aesthetics, ideology, and practices of the Arabesky Theatre.

The relevance of this research is determined by the need to understand the origins of independent Ukrainian theatre in the post-Soviet cultural space and to rethink local artistic initiatives as factors in decolonisation processes. The experience of the Arabesky theatre studio is indicative for understanding alternative models of theatrical existence, the interaction of literature, memory and stage practice in Ukraine at the end of the 20th century.

Keywords: independent Ukrainian theatre; Arabesky Theatre Studio; Kharkiv Literary Museum; Mykola Khvylovyi; cultural environment of the 1990s; theatre practices of the post-soviet period.